

Šlosar, Dušan

[Vintr, Josef. Die ältesten tschechischen Evangeliare: Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1981, vol. 30, iss. A29, pp. 126-127

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100392>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

představují rozvinutí starobylého typu deverbálních adjektiv s významem obvyklosti. Nepravděpodobný je názor, že některá jména, jako *modlitba*, *selba*, jsou odvozena z infinitivu; jde tu o sufixovou variantu *-tba*. Doklad z P. Šedivého *sama se jim za správci a vůdci postavila* je morfologický archaismus, vzdor autorovu názoru však formově náležitý (akuzativní *ja*-kmenová koncovka). Substantiva jako *necuda*, *nemrava* nelze bez nesnázi vykládat jako předponové odvozeniny; jsou to názvy nositelů vlastností derivované z prefixovaných adjektiv.

Kladem práce, který převažuje nad detaily uvedeného rázu, je důsledné zření k funkci nových útvarů. Tímto aspektem studie převyšuje většinu soudobých slovtvorných popisů. Odlišování terminologických vrstev od útvarů běžného jazyka a těch zase od stylisticky příznakových poetismů má pro hodnocení a řazení formací zásadní význam. Práce také doplňuje naši znalost vlivu teritoriálních dialektů na rozmnožování slovní zásoby; přímý lexikální vliv byl — vzdor očekávání obrozenou — sice nepatrný, ale výrazný zato byl v aktivizaci okrajových (nebo ve spisovném jazyce vůbec neexistujících) slovtvorných typů. Studie dále ukazuje (například na názvech nositelů vlastností), že slovtvorné možnosti vytvořené obrozeni byly tak bohaté, že v pozdějším vývoji ani nebyly všechny využity. Je také zřejmé ovlivnění jinými slovanskými jazyky: bezformantová dějová jména, která se v oné době prezentují jako zvlášť dynamický typ, jsou ve skutečnosti z velké části přejata z polštiny a ruštiny.

Ovšem hlavním přínosem Hauserovy monografie je interpretovaný bohatý materiál sám; ten nám ukazuje, jak byla modifikována kontinuální linie slovtvorného vývoje substantiv, jakými prostředky se to dalo a s jakými záměry. Autor tak přispěl výrazným podílem do postupně skládané mozaiky historického vývoje české slovtvorby.

Dušan Šlosar

Josef Vintř: Die ältesten tschechischen Evangeliare.

Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion. Slavistische Beiträge sv. 107, München 1977, 368 str.

Studie se zabývá analýzou všech dosud známých rukopisů prvního překladu evangelií: zlomkem A (v Národním muzeu v Praze), C (rovněž v Nár. muzeu), D (ve Státním archivu v Brně), rukopisem S (Seitenstetten), R (Rajhradským, v Univerzitní knihovně v Brně) a W (v Rakouské národní knihovně ve Vídni). Zvláštností studie je, že analýza je vedena dvěma metodami: textologicko-filologickou a lingvistickou. První, filologická část udivuje šíří záběru: mimo jiné podle vodoznaku zjišťuje, že rukopis Seitenstettenský a Rajhradský byly napsány na stejném papíru, a to asi v 70. nebo 80. letech 14. století. Nebo aplikace liturgické historie přináší poznatek, že původní překlad (všechny dochované zlomky a rukopisy jsou opisy) byl pořízen před r. 1311, protože ještě neobsahoval tehdy zavedené perikopy pro svátek Božího těla a sv. Trojice; tyto části byly přeloženy dodatečně na rukopis R. Hlavní poznatky textologické analýzy však spočívají v zjištění, že jde o překlad latinského textu, a to nikoli z Vulgáty, nýbrž z verze předcházející Sorbonnskou bibli, z bible Alkuinovy. Jeho ojedinělé paleoslovenismy jsou zřejmě zbytkem ústní tradice. Analýza opisovačských chyb a překladových inovací vede k rekonstrukci filiace, složitější, než je dosavadní Vašicova; předpokládá totiž více nedochovaných variant archetypu X (X^o, X₁, X₂, X₃), z nichž nejstarší byl zřejmě napsán primitivním pravopisem.

Pečlivá práce Vintřova vzbuzuje respekt, a proto jsou její výsledky přijatelné (tím spíše, že jsou potvrzeny v další části analýzy; o tom viz dále). Proto přičiníme jen drobné připomínky. Autor právem konstatuje vyspělost původního překladu (ve srovnání s nímž znamenají inovace v rukopisu W, kolacionovaném asi s latinskou verzí, někdy krok zpět). Avšak jeho obdiv nad překladatelovou odvahou užívat výrazů a obrátů ze živého jazyka v posvátném textu (str. 81) je třeba modifikovat poukazem na to, že stylistické rozpětí konstituující se spisovné češtiny (archetyp mohl být prvním rozsáhlým staročeským textem!) bylo podstatně menší než později a o alternativu výběru mezi „hovorovým“ a „vznešeným“ prostředkem tu mohlo jít málokdy (jiná už byla situace o půlstoletí později). Další poznámka se týká interpretačního detailu: staročeské *hróza židovská* bylo vyjádření, které nespecifikovalo objektový nebo subjektivý vztah, proto vzdor autorovu přesvědčení je to adekvátní překlad lat. *metus Iudaeorum*; teprve v dalším vývoji se taková adjektiva specializovala na vyjádření vztahu k subjektu, kdežto vztah k objektu byl vyjadřován adnominálními (předložkovými) spojeními.

Lingvistická charakteristika vycházející z metody pražské školy, tvůrčím způsobem rozvíjené, obírá se analýzou lexikální, syntaktickou, morfologickou a konečně fonologickou.

Lexikální analýza, pracující s pojetím známým z Němcových Vývojových postupů české slovní zásoby, potvrzuje výsledky z první části: rukopisy R a W jsou svědectvím o ústupu okrajových lexikálních prvků a dále o vlivech mimojazykových: na místo obecných výrazů pro neseadno vyjádřitelné, protože neznámé jevy (např. exotické nemoci) ve starších verzích nastupují zde výrazy specializovanější, přesnější. — Syntaktický rozbor je ztížen faktem přeloženosti z latiny: přesto je možno pozorovat přesuny v jednotlivostech: ústup bezpředložkových genitivů typu *jeden muž těch*, dat. vazeb *otpušenie hriechóm*, ústup jedině záporky ve větě apod. Na rozdíl od autora však v obratu *dat jam jest „jist“* nevidíme ani rozšíření funkce supina, ani moravismus, nýbrž začátek splytání forem infinitivu a supina (jehož výsledkem je ostatně novodobé zakončení infinitivu). Na základě nápadného latinizujícího slovosledu ve zlomku A vyslovuje autor pravděpodobnou domněnku, že archetyp (jemuž je zlomek A nejbližší) mohl být napsán interlineárně v latinském textu. Morfologická analýza přináší přijatelnou hypotézu o tom, že tzv. futurum II (*buđu přišel*) je ve skutečnosti kondicionál futura. V tomto oddílu by bylo bývalo účelné zaujmout stanovisko k poměrně častému výskytu imperfekta sloves dokonavých, jímž se tento text liší od běžného průměru 14. století. Na str. 103 nacházíme interpretaci dat. *lidóm* a gen. pl. *dnech* jako moravských dialektismů. Zatímco v prvním případě může jít i o zeměpisně nespecifikovaný jev (přechod muž. i-kmenů k jiným deklinacním typům je běžný), v druhém případě jde spíše o písařskou chybu: moravské nářeční tvary *dnech* se dnes opírají o původní genitivní formu rozšířenou o *-ch* převzaté z deklinace adjektivní; tvar gen. pl. *dnech* v moravských dialektech dnes není. Ostatně i některé další jevy charakterizované jako moravské dialektismy jsou sporné; např. staročeská asibilace $\ell > c$ nebyla do svého zrušení nikterak omezena jen na Moravu, ostatně je to systémová paralela asibilace $r' > \text{ř}$, která se provedla na celém území. Znění *medenice* (str. 112) bylo známo i v 16. století (BlahGram), není tedy nijak typické pro dobu ani pro moravské dialekty. Ani doklad *kako sta se otevřele oli* není nutno interpretovat jako středomoravskou hláskovou podobu; forma participia tu odpovídá duálu. Z uvedených moravských dialektismů rukopisu R je tedy nejpravděpodobnější jen jediný: *na samé kraj*, překvapivý je ovšem jeho časný výskyt. Zato za moravismy lze s velkou pravděpodobností pokládat podobu slovesa *mostím* z W a tvar lok. sg. substantiva *čas* v počáteční perikop: *v onom časi* (zcela nesporně je tento tvar svědectvím o provedené depalatalizaci sykavek). Také početné rané doklady na monoftongizaci *uo > ú* mohou svědčit o moravském původu.

Nejrozsáhlejší a nejpřínosnější je Vintrova analýza fonologická. Autor tu konstruuje prostorový model fonematického systému z doby kolem r. 1300 a kolem r. 1400 a konstatuje, že rukopisy A, C mají blíže k prvnímu stavu, kdežto zbylé D, S, R a W ke stavu druhému. Kromě toho sestavuje aritmetický model, kterým ověřuje vztahy v modelu prostorovém. Ten ho vede k závěru, že to, co označujeme za varianty vokálů, má v době kolem r. 1300 spíše povahu samostatných fonémů. K tomu namítáme, že s tímto závěrem je v rozporu fakt, že během 14. století skoro všechny vokalické varianty (až na zadní *i*, které se skutečně stalo fonémem) zanikly; nebylo tedy jejich místo v systému tak pevné, jak by tomu nasvědčoval aritmetický model. Kromě toho tento model nepočítá s nepalátálním *c* (které muselo existovat, vedle palátálního, už před přelomem 12. a 13. století, jak svědčí hláskový vývoj slov jako *Václav*, *václný* apod.; před palátálním *c* by totiž muselo dojít k přehláске). Kolem r. 1400 nadto dále ještě existovalo dvojí *l* (depalatalizace tento pár bezprostředně nezasáhla) a do fonologického systému už zjevně proniklo *f*. Tyto zdánlivé detaily ovšem příkaznost aritmetického modelu relativizují. Zato autorův vlastní tvůrčí vklad do teorie fonematického vývoje, sledování tzv. paracentrického pohybu přidatného prvku palatalizovanosti, který postupně působí celou řadu systémově závažných změn, a jeho grafická symbolizace jsou přesvědčivé vynívající pokusem o postžení příčin a souvislostí dlouhodobých vývojových procesů.

Výsledky lingvistické analýzy z druhé části studie se shodují se závěry části první: určení filiace a absolutního stáří jednotlivých zlomků a rukopisů l. redakce staročeského evangeliáře je přesvědčivé.

Poslední část Vintrovy práce představuje kritická edice textu evangeliáře.

Vintrova zasluzná práce podstatně zpřesňuje naše znalosti o prvním evangelním překladu do češtiny. Je ojedinělá aplikací různých metod rozboru a přináší i podněty k tvořivému rozvíjení diachronního pohledu na jazykovou strukturu.

Dušan Šlosar